

КРИТИКА ЕТНОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ БОРИСА ГРІНЧЕНКА В ЖУРНАЛІ “КИЕВСКАЯ СТАРИНА”

Грінченко Борис – видатний український письменник і вчений, критик, мовознавець, фольклорист і етнограф, освітній і громадський діяч кінця XIX – початку XX століття. Його багатогранна діяльність в своїй основі мала міцне народолюбне й народознавче підґрунтя. Цінність його внеску у справу розвитку української національної культури, творчого осмислення надзвичайно багатих фольклорно-етнографічних джерел, виведення письменства на рівень світової культури є беззаперечно значним.

Серед періодичних видань, в яких містились рецензії на етнографічні роботи Б.Грінченка, найчастіше згаданими є: “Буковинська газета”, “Волинь”, “Громадська думка”, “Зоря”, “Літературно-науковий вісник”, “Народ”, “Нова громада”, “Правда”, “Украинская жизнь”. Та мало згадок є про публікації в “Киевской старине”, в якій міститься багато слушних думок про діяльність Б.Грінченка, адже журнал з 1882 по 1902 рік умістив 20 матеріалів, що стосувались його постаті, публікацій, виступів. На сторінках “Киевской старины” позиції Б.Грінченка були схарактеризовані такими його критиками, як М.Біляшівський, Д.Дорошенко, І.Житецький, О.Лазаревський, О.Левицький, М.Мировець, С.Шелухін, М.Шугуров та іншими.

Проте весь згаданий матеріал з “Киевской старины” залишається мало дослідженим й недостатньо введеним до наукового обігу. Це стосується літературної критики фольклорно-етнографічної праці Б.Грінченка та його виступів на сторінках цього журналу, чому й присвячена стаття.

Першою на сторінках часопису “Киевская старина” з’являється рецензія на збірку Василя Чайченка “З народного поля” (псевдонім Б.Грінченка – Р.Н.), яка підписана криптонімом “И.Ж.” (І.Житецький – Р.Н.). І.Житецький високо оцінив збірник, вказавши на велику цінність трьох віршованих казок й підкресливши: “Вірші казок легкі й добре злаштовані... варіанти взяті найвдаліші, а переробки і додатки автора нітрохи не суперечать їх простому, витонченому народному тону”¹. Вчений акцентує увагу на гарній оповіді, старанному дотриманні змісту, що його вклав народ у цю казку, вдалому поєднанні особистої творчості з народною. Така рецензія справила великий вплив на Б.Грінченка, який переконався, що його праця потрібна народові. “Працювати для народу, освічувати його соціально і національно”², “...дбати про те, щоб розвивати серед наших людей культуру й освіту, робити їх здатними до кращого громадського ладу – того, що має бути”³, – таким був девіз Б.Грінченка, що знайшов свою реалізацію на сторінках “Киевской старины”.

Свідченням уважного спостереження творчого доробку Б. Грінченка з боку журналу є той факт, що не оминув увагою й появу “Земского сборника Черниговской губернии” (1895 р.), додатком до якого видруковано “Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Выпуск 1. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. Б.Гринченко”, що стали значним досягненням української етнографічної науки. Б.Грінченко наважився їх друкувати, незважаючи на існуючу загрозу у “Земському Збірнику”. Варто зазначити, що під час роботи над упорядкуванням та виданням автор спирався на досвід попередників (М.Драгоманова, П.Чубинського) і сучасників (В.Гнатюка, А.Кримського, І.Франка). Разом з ним над збиранням матеріалів працювало близько 60 збирачів, серед них відомі фольклористи, літературні й культурні діячі – В.Горленко, М.Грінченко, М.Коцюбинський, М.Кропивницький, І.Липа та ін. Сам Б.Грінченко в передмові пояснює появу цієї книжки так:

“...видруковані тут етнографічні матеріали є викладені прозою народні оповідання, легенди, казки... Частина з них записана в різний час... особисто нами або під нашим керуванням деякими учнями тих шкіл, в яких нам доводилось бути вчителем”⁴. Таку копітку роботи, що вимагає детальних, а не поверхових знань, було високо поціновано: “...у більшості випадків перекази складають варіанти раніше надрукованих, при чому при кожному оповіданні зроблено точне посилання на книгу, в якій воно було видано раніше... збирач заслуговує повної подяки за видану ним книгу, що є доповненням і поясненням раніше зібраного матеріалу”⁵.

Відзначивши позитивні моменти цієї праці, О.Лазаревський зауважив, що поруч з творами “Из уст народа” автор вмістив вірші якогось Журавського “цілком можливо, що основою цих віршувань і були народні оповідання, але як же тепер відрізнити ці оповідання від поетичних вольностей п. Журавського”⁶.

Другий випуск “Этнографических материалов...” Б.Грінченко видає в наступному 1896 році. В передмові зазначається, що мета видання – подати чим більше бібліографічних посилань, а в додатках видання містяться доповнення до бібліографічних посилань 1-го випуску та більш розширені посилання малоросійського матеріалу до цілих відділів⁷. Для зручності в користуванні було вміщено короткий зміст обох випусків.

В рецензії О.Лазаревський звертає увагу на повторюваність, т.я. складно розібратись “в купі видрукованого матеріалу”⁸, проте одразу виправдовує автора: “краще двічі надрукувати, ніж утратити для науки той чи інший факт назавжди”⁹. Такого роду зауваження критика було слушним, хоча він був певний, що роботи Б.Грінченко міститимуть мало повторів, оскільки з предметом літератури упорядник добре знайомий, що видно з приміток до оповідань і з бібліографічних посилань¹⁰. Сам же О.Лазаревський розумів складність цієї копіткої роботи, що вона є корисною для дослідників, незважаючи на те, що є краплею в морі. Тому він дає поради автору випуску скласти покажчик видрукованого малоросійського фольклору як у другому випуску “даючи змогу і тим (збирачам – Р.Н.) й іншим (дослідникам – Р.Н.) розібратися, одним – у тому, що зібрано, іншим – у матеріалі, що досліджується”¹¹. О.Лазаревський високо оцінив працю Б.Грінченка, який при великій кількості фольклорного матеріалу, зумів його довести до 1900 року, й відмітив, що подібні показники роблять великий внесок в науку¹².

“Киевская старина” містить коротку анотацію Н.Б. (М.Біляшівський – Р.Н.) на працю Б.Грінченка “Каталог музея украинских древностей В.В.Тарновского. Том II”¹³. Музей В.В.Тарновського на той час володів найбагатшими зібраннями з історії, мистецтва, літератури, етнографії й археології, а його власника називали справжнім колекціонером, який збирав всі матеріали, що так чи інакше характеризували побут старої України. Разом з дружиною Марією, Б.Грінченко проводив там цілі дні, впорядковуючи безцінні скарби української старовини. В 1900 р. було складено і видано величезний том “Каталог музея украинских древностей”. Цей “Каталог...” пройшов складний й довгий шлях до читача: проте пильний нагляд поліції не зникав, це проявилось в тому, що Марія Миколаївна не змогла влаштуватися на роботу до музею, бо мала “небезпечного” чоловіка, “тепер і в неї, і в мене становище, що коли б ми поткнулись де-небудь у Росії на яку посаду, то зараз відомости Чернігівської адміністрації примусять адміністрацію кожної російської губернії не пустити нас...”¹⁴. Рецензент звертає увагу на гарну систематизацію матеріалу, наголошуючи, що він має велике значення для мистецтва та історії народного побуту.

“Каталог...” поділено на три відділи: перший – відкривається акварелями, малюнками олівцем, пером та ін. й нараховує 28 номерів; далі йдуть відтворення картин, малюнків, карт – півтори тисячі. Критик вказує, що такий підбір матиме “величезний інтерес та значення для мистецтва, історії побуту, історико-топографічних досліджень, для етнографії”¹⁵. Наступний відділ присвячений Т.Шевченку. В 1893 році В.Тарновський видав каталог цього відділу, до якого входило 211 номерів, тепер їх 760. Останній відділ – рукописи, яких п’ять тисяч. “Це твори XVII – XVIII ст. (книги та свитки), документи XVI, XVII, XVIII ст., папери закладів і родин XVIII – XIX ст. (Троїцько-Георгієвського монастиря, Мілорадовичей, Лашкевичей, Тарновських), рукописи XIX ст., папери письменників, вчених, художників, композиторів (М.Гоголя, М.Максимовича, особливо багато П.Куліша, М.Костомарова та ін.)”¹⁶. Багато з документів Музею на той час не було введено до наукового обігу.

Таким чином, немає сумнівів щодо заслуг Б.Грінченка перед українським народом, його

культурою. "Киевская старина" писала: "...ми повинні висловити найщирішу подяку Б.Д.Грінченку та його співробітниці Марії Миколаївні Грінченко, які з глибоким знанням справи попрацювали над каталогізацією цієї обширної частини Музею В.В.Тарновського"¹⁷. З огляду на сучасну історіографію, можна зазначити, що відродження української культури не може бути повноцінним без пам'яток минулої історії, предметів козацької старовини, рукописів XVI – XVIII століть, картин, замальовок й особистих речей видатних діячів української історії. Таким чином, Б.Грінченко ще раз показав себе чудовим знавцем української старовини і поборником розвитку української культури.

М.Шугуров на сторінках "Киевской старины" виступає з рецензією на книгу "Література українського фольклора (1777 – 1900). Опыт библиографического указателя. Составил Б.Д.Грінченко". В рецензії вказано на велике значення подібних бібліографічних видань, згадано попередників Б.Грінченка – О.Лазаревського, який видав "Указатель источников для изучения Малороссийского края" (1858 р.), та двох продовжувачів – П.Єфименка, що за 1857–1860 рр. підготував першу частину "Украинской литературной летописи" (вміщена в "Полтавських губернських відомостях" за 1861 рік, № 3 – 8) та В.Мережова, що за 1858 – 1860 рр. підготував другу частину (надрукована в журналі "Основа" за 1861 рік, № 8, 11 – 12), "...ми до сучасного часу не мали інших показників джерел вивчення малоросійського краю... а спеціально по фольклору взагалі не мали показників"¹⁸. Сам же упорядник покажчика вказував на значимість його складання: "повинен настати час, коли будуть видані повні, науково оброблені збірники всього опублікованого фольклорного матеріалу, а задля здійснення цього необхідно з початку зареєструвати кожен таку публікацію"¹⁹. Важливою заслугою Б.Грінченка є те, що при складанні покажчика, він намагався не оминати жодного періодичного видання, творів іноземною мовою, а завдяки хронологічному розташуванню матеріал впорядкований старанно і повно, хоча в передмові автор зазначає, що реєстр, не дивлячись на всі старання, не може бути абсолютно повним. Тому укладач покажчика звертається до читачів "Киевской старины", що зацікавлені цією справою, з проханням присилати виправлення помилок і неточностей, допущених часто без вини укладача, а також доповнення й зауваження "хоч би ці доповнення або вказівки були незначними"²⁰. Рецензент наводить чималий список доповнень й уточнень, робить ряд зауважень, які мають на меті сприяти повноті майбутнього нового видання, проте це не применшує "вартості праці п. Грінченка, яку ми радо вітаємо, бажаючи, щоб і в інших відділах матеріалів для вивчення південноросійського краю, з'являлись такі ж покажчики"²¹.

В наступному номері "Киевской старины" (Т. 75) Б.Грінченко вміщує статтю "По поводу рецензии на книгу Б.Д.Грінченко "Література українського фольклора (письмо в редакцию)", якою висловлює щирю подяку рецензенту за цінні доповнення та вказані помилки²², а також наводить пояснення деяких неточностей, що були незалежними від укладача. Зокрема він пояснив, що неточності у назвах № 635 і 653 трапились тому, що він "виписав ці заголовки з чужих бібліографічних списків... Повністю не використовувати чужі відмітки... не можливо, а тому доводиться миритися з можливістю деяких неточностей"²³, й запевнив, що для складання такого важливого покажчика, він мусив знати про відповідальність за вказані неточності даних. Також автор відзначив, що статті про писанки він включав ті, що "містять відомості про фольклор (святування, звичаї, обряди, легенди)"²⁴, тому покажчик не містить малюнків писанок й українські народні орнаменти. Таким чином, рецензія М.Шугурова отримала позитивний відгук самого укладача та сприйнята із вдячністю.

В Чернігові виходить "Старинный малорусский письменник. Книга глаголемая Листовня". С предисловием Б.Д.Грінченко." – свого роду збірка листів, впорядкованих ієреєм Данилом Гірманом (1709 р. н.), уродженцем с. Богушкова Слобода Золотоноського повіту. І це видання Б.Грінченка не пройшло повз увагу "Киевской старины". Том 76 (березень 1902 р.) містить рецензію О.Л. (Ореста Левицького – Р.Н.), яка вказує, що "Серед давніх паперів часто зустрічаються польські рукописні збірники зразків різного характеру юридичних актів, проте малоросійські збірники та посібники досі не відомі. П.Грінченку вдалося віднайти сліди існування подібних посібників в Малоросії кінця XVII та початку XVIII ст."²⁵. Особливе значення цей рукопис має як пам'ятка історії та літератури, так як в більшості зразків представлений не загальні шаблонні форми, а просто списки справжніх документів, нерідко із збереженням власних імен

і дат, притому списки часто зроблені на правій стороні Дніпра в той час, з якого актові матеріали не дійшли²⁶.

Великі зусилля Б.Грінченка, його наполеглива, невтомна подвижницька праця на ниві української фольклористики та етнографії винагороджувались визнанням, здобутим ним у науковому світі. Отже, "Киевская старина" критичними статтями та рецензіями показала складність шляху та тематичних граней Б.Грінченка – видавця, бібліографа, фольклориста та етнографа.

¹ "З народного поля" В.Чайченка. // Киевская старина. – 1888. – Т. 21. – Июнь. – С. 24.

² Погрібний А.Г. Борис Грінченко в літературному русі кінця ХІХ – початку ХХ ст. – К., 1990. – С. 37.

³ Грінченко Б.Д. "Листи з України Наддніпрянської" (оповідання 1892–1893 рр.) // Інститут рукописів Центральної бібліотеки НАН України імені В.Вернадського (далі ІР НБУ). – Ф. І. – Од.зб. 31364. – Арк. 89 зв.

⁴ Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Выпуск 1. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. Б.Гринченко. Чернигов. 1895". // Киевская старина. – 1895. – Т. 51. – Декабрь. – С. 112.

⁵ Там само – С. 113.

⁶ Там само.

⁷ Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседней с ней губерниях. Выпуск 2. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. Б.Гринченко. Чернигов. 1896. // Киевская старина. – 1896. – Т. 55. – Ноябрь. – С. 61.

⁸ Там само. – С. 62.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Там само. – С. 61.

¹³ Каталог Музея украинских древностей В.В.Тарновского. Том II. Составил Б.Д.Гринченко. Приложение к № 7 "Земского Сборника Черниг. г." 1900 г. // Киевская старина. – 1900. – Т. 71. – Декабрь.

¹⁴ Борис Грінченко Гнатюку Володимиру. 1901. XII. 21, в Австрію. // ІР НБУ. – Ф. І. – Од.зб. 40697. – Арк. 55 – 56 зв.

¹⁵ Киевская старина. – Т. 71. – С. 162.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. – С. 164.

¹⁸ Литература украинского фольклора. 1777 – 1900. Опыт библиографического указателя. Составил Б.Гринченко. Приложение к № V "Земского Сборника" 1901 г. Чернигов, 1901. // Киевская старина. – 1901. – Т. 74. – Сентябрь. – С. 105–106.

¹⁹ Там само. – С. 105.

²⁰ Литература украинского фольклора. 1777 – 1900. Опыт библиографического указателя. Составил Б.Д.Гринченко. – Чернигов, 1901. // ІР НБУ. – Ф.І, 31495. – Арк.2–4; Киевская старина. –1901. – Т. 74. – Сентябрь. – С. 106.

²¹ Киевская старина. – Т. 74. – Сентябрь. – С. 114.

²² По поводу рецензии на книгу Б.Д.Гринченка "Литература украинского фольклора". // Киевская старина. – 1901. – Т. 75. – С. 20.

²³ Там само. – С. 19.

²⁴ Там само.

²⁵ "Старинный малорусский письменник: "Книга, глаголемая Листовня". С предисловием Б.Д.Гринченка. // Киевская старина. – 1902. – Т. 76. – Март. – С. 191.

²⁶ Там само. – С. 195.